

Biczó Gábor

A hulladékgazdálkodási stratégiák szociokulturális aspektusai¹

Alkalmazott társadalomtudományi megközelítésből korunk fogyasztói társadalmainak háztartásai olyan komplex működési egységek, melyek tevékenységkövetkezményei hatványozódó hatásmechanizmusok formájában írható le. Ennek eredője, hogy elvileg a háztartási hulladéktermelés annál összetettebb szerkezetű és volumenű, minél nagyobb az adott háztartás bevétele ennek függvényében annál nagyobb fogyasztási potenciállal rendelkezik. Az egyszerű közgazdasági tétel mögött azonban az eltérő társadalmi gyakorlatok számtalan mintája fedezhető fel, melyek megismerése és értelmezése alkalmas alapot jelenthet a hulladékkezelési kultúra fejlesztésére. A korszerű és a gazdasági értelemben nyereséges hulladékgazdálkodás legfontosabb eleme a lokális társadalmi közösség, amely, amennyiben partner a makrotársadalom ökopolitikai céljainak megvalósításában, közreműködéséért élhető környezetet nyerhet cserébe.

A téma globális jelentőségét megdöbbentő adatok támasztják alá. Az elmúlt évtizedekben fokozatosan népszerűvé vált szelektív hulladékgyűjtés az újrahasznosítható nyersanyagok valóságos „bányája”. Egy átlagos ipari társadalom százezer lelkes városa, ha az újrahasznosítható nyersanyagok mind a 100%-át szelektíven összegyűjtené akkor 780 tonna acélt, 200 tonna alumíniumot, 470 tonna műanyagot, 2300 tonna papírt és 2200 tonna üveget lehetne nyersanyagként visszanyerni a gazdasági termelésbe.²

A hulladékgazdálkodási kultúrával foglalkozó nemzetközi szakirodalom világos különbséget tesz a hulladékgazdálkodás társadalmi feltételrendszere, az erre jellemző kulturális gyakorlat értelmezése, valamint a hulladékgazdálkodás környezeti és gazdasági aspektusainak elemzése között. A téma nevezett részterületei összefüggenek, ám tanulmányozásuk eltérő diszciplináris beállítódást követel.

A hulladékgazdálkodás klasszikus értelmezési szakterületei elsősorban az ökológiai, környezetvédelmi és/vagy gazdasági aspektusok és relációk tisztázását illetik. Az alkalmazott gyakorlati értékű társadalomtudományi ismeretekkel szolgáló antropológiai szemléletmód a lokális közösségek viszonyainak és attitűdjének

¹ A kutatómunka a TÁMOP-4.2.1.B-10/2/KONV-2010-0001 jelű projekt részeként, az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

² *Environmental- and Cost-Efficiency of Household Packaging Waste Collection Systems: Impact of a Deposit System on an Existing Multimaterial Kerbside Selective Collection System.* Bio Intelligence Service S.A.S.. Paris. 2005. Lásd. http://www.repak.ie/files/PDFs/BIOIS_study.pdf

megismerésével hozzájárulhat a környezettudatosság elmélyítéséhez, fejlesztéséhez, ezen keresztül a hulladékgazdálkodással kapcsolatos társadalmi tudás minőségének megemeléséhez.

Jelen áttekintésben a hulladékgazdálkodás szociokulturális aspektusainak bemutatására két összefüggésben kerül sor. A tanulmány első szakaszában a nemzetközi szakirodalom eredményei alapján alkalmazott antropológiai értelemben azonosítjuk a hulladékgazdálkodási attitűdök és a lokális kulturális meghatározottságok közötti összefüggést. Ezt követően a tudatos környezeti kultúra kialakításában az alkalmazott antropológia szerepét mutatjuk be két földrajzi és kulturális értelemben távoli színtérrel kapcsolatos tapasztalatok függvényében. Kiemelt kérdésnek tekintjük a hulladékgazdálkodással kapcsolatos attitűdök fejlesztésében rejlő közösség-konstitutív lehetőségek értelmezését, a lokális társadalom elsősorban perifériális csoportjainak szervezésében rejlő esélyeket.

I. Alkalmazott antropológia és a hulladékgazdálkodás szociokulturális aspektusai

Az alkalmazott antropológia az 1930-as években jelent meg, majd a következő évtizedekben fokozatosan kibontakozó és egyre népszerűbbé váló szakterületté fejlődött.³ A tudásterület gyakorlati értékű társadalomtudományi ismeretek megfogalmazásával közvetlenül képes hozzájárulni a politikai döntéshozatali mechanizmusok, a gazdasági vagy technikai innovációs fejlesztések hatékonyságához, sikeréhez. Az alkalmazott antropológia a gyakorlatban hasznosítható releváns ismeretek termelésére

³ A tudásterület az Egyesült Államokban a II. világháború időszakára elismert szakmává fejlődött. Elsőként az indián közösségek társadalmi integrációjának specialistáiként, majd a nagyvállalatok munkástársadalmával kapcsolatos, elsősorban a kulturális távolság és előítéletek okán generálódó anomáliák elemzésében, illetve progresszív megoldási modellek kidolgozásában vállaltak szerepet. A II. világháborútól kezdve az alkalmazott antropológia speciális területévé fejlődött a katonai hadműveletekben való részvétel, stratégiai szerepvállalás. Korunkban a tudásterület nagyon széleskörű professzióvá fejlődött, ahol az alkalmazott antropológus szakmai potenciálját három ismeretterület függvényeként szokás jellemezni: jártas az akadémiai antropológia módszertanában és elméleteiben; jártas az alkalmazás színtérének szociokulturális viszonyaiban és rendelkezik az alkalmazáshoz kapcsolódó speciális szakismeretekkel (egészségügyi, környezetvédelmi stb.); rendelkezik az adott színtéren való munka szervezési és végrehajtási előfeltételét képező adminisztratív, jogi és logisztikai ismeretekkel. (Lásd részletesen Susan Wright: *Machetes into a Jungle? A History of Anthropology in Policy and Practice*. 1981-2000. In Sarah Pink (ed.) *Applications of Anthropology*. New York-Oxford, Berghahn Books, 2006. p. 27-53.)

módszertani-eljárási sajátosságainak, illetve az ezt megalapozó diszciplináris jellemvonásainak köszönhetően képes. Ugyanis, eredetileg az antropológia a lokális kisközösségek tanulmányozására szakosodott tudományként bontakozott ki és módszertani hitelességét a közvetlen terepmunka tapasztalat alapozta meg.⁴ A szakterminológia lehetőségeit kihasználva az émikus, szinkronikus és idiografikus ismereteket szolgáltatató antropológiai beállítódás a lokális társadalom megismerését lényegében az abban „bennszülöttként” élők ismereteivel azonos minőségű tudásként tárja fel és teszi értelmezhetővé a kívülről álló számára.⁵

Elvonatkoztatva a kortárs kritikai antropológiaelmélet szempontjaitól, az alkalmazott antropológia olyan ismeretek forrása, amelyek lehetővé teszik a lokális társadalom közösségeinek hatékony fejlesztését, illetve az ezt a törekvést megalapozó szükségletek pontos azonosítását és elemzését.⁶ Természetesen jelen vázlatos összefoglalásnak nem lehet célja, hogy globális áttekintést kínáljon. Már csak azért sem, mert a régiók, ezek társadalmainak eltérő szociokulturális viszonyai alapvetően különböző helyzetekkel jellemezhetőek. Ugyan kétségtelen tény, hogy például a globális

⁴ Maia Green: *International Development, Social Analysis, ... and Anthropology. Applying Anthropology in and Development.* In Sarah PINK (ed.) *Applications of Anthropology.* New York-Oxford, BERGHAHN BOOKS, 2006. p. 110-119.

⁵ Az émikus, szinkronikus, idiografikus tudás a modern kulturális antropológia tudásményének idealizált formája. Az émikus tudás a terepmunka révén a tanulmányozott közösséggel közvetlen kapcsolatban álló kutatónak azt a törekvését fejezi ki, mely szerint a hosszú távú fizikai jelenlét megalapozza, hogy a kutató a „bennszülött” szemszögéből és a „bennszülött” által forgalmazott kategóriákra alapozva írja le a vizsgált közösséget. A szinkronikus szemlélet a kutató és a kutatás tárgyának, a lokális szociokulturális közösségnek az egyidejűségét hangsúlyozza. Ennek lényege, hogy az antropológiai szemlélet elvonatkoztat a diakrón, tehát a szociokulturális struktúra kialakulásának történeti körülményeitől, amennyiben az erre irányuló törekvések számos spekulációra adnak okot. Ellenben a közösség működésviszonyainak, a társadalmi mechanizmusok és funkciók rendszereinek tanulmányozása releváns, mert a tapasztalásban közvetlenül megalapozott tudás. Végül, de nem utolsó sorban az idiografikus szemlélet lényegében a késő 19. századi neokantianus hagyomány öröksége. Lényege szerint azt a törekvést jelöli, mely szerint a szociokulturális valóság leírását saját szerűsége alapján, tehát nem az általános törvényszerűségek függvényeként, hanem lokális kulturális életvilágok saját feltételei szerinti megértését preferálja. Az elképzelés részben a humán tudományok a természettudományoktól eltérő megismeri stratégiájának összetett problémájára utal, részben az antropológiai ismeretika egyik klasszikus tételére a kulturális relativizmus iránti igényre vonatkozik. (Lásd részletesen Harris, Marvin: *The Rise of Anthropological Theory: A History of Theories of Culture.* London. AltaMira Press, 1968.)

⁶ Lásd Jacqueline Copeland-Carson, Mary Odell Butler, and Christina Wasson: *Global-Local Connections: The View from Applied Anthropology.* In Jacqueline Copeland-Carson, Mary Odell Butler, and Christina Wasson (edited) *Applying Anthropology in the Global Village.* Walnut Creek. Left Coast Press, 2012. 10-11.

léptékben a feltörekvő ázsiai társadalmakban termelt óriási tömegű és környezetszennyező hulladék kezelésének gyakorlata, vagy a gazdasági válság sújtotta dél-amerikai övezet elszegényedő középosztályi környezetből deklasszálódó családjainak százezrei által működtetett hulladékmanufaktúrák a téma szociokulturális vonatkozásainak egy-egy fontos aspektusa.⁷ Mindazonáltal a jelenség jól érthető sajátossága, hogy elemzése és a probléma megoldása a lokális szociokulturális színtér viszonyainak – szabályozás, gazdasági helyzet, társadalmi normák, szokásrend és értékvilág – függvénye. Ugyanez igaz arra is, hogy miként aknázható ki a lokális társadalmi környezeti igény a hulladékgazdálkodási kultúra fejlesztésének hozadékaként. A következőkben először egy fejlettebb gazdasággal rendelkező társadalom és lokális közösségei egyetlen példája esetében vizsgáljuk az alkalmazott antropológiai szemlélet érvényesítésének lehetőségeit és helyét a hulladékgazdálkodás komplex rendszerében. A viszonylag részletesebben elemzett svájci példa, a minden bizonnyal a világ egyik legfejlettebb hulladékgazdálkodási kultúrájának olyan általános a témára és ezek kutatására vonatkozó problémáit világítja meg, amelyek hazai viszonyaink között is jól kamatoztatható tapasztalatok.

„Egyre nyilvánvalóbb evidenciává válik, hogy a hulladékgazdálkodási program és különös tekintettel a hulladékkezelési technika, amely figyelmen kívül hagyja a társadalmi aspektust, sikertelenségre van ítélve. Az olyan szempontok, mint a nyilvánosság elfogadási készségének problémája, a nyilvánosság részvétele a tervezésben és a kivitelezésben, a fogyasztói magatartás és értékrend-változás nem kevésbé fontos aspektusai a hulladékgazdálkodással kapcsolatos kutatásoknak és döntéshozatali mechanizmusoknak, mint a kérdés technikai vagy gazdasági vetülete.”⁸

⁷ Lásd például Martin Medina: Solid Wastes, Poverty and the Environment in Developing Country Cities, Challenges and Opportunities. In United Nations University. World Institute for Development Economic Research. Working Paper No. 2010/23. Medina az ázsiai színtér területeinek szakértője, de az átfogó kép felvázolását célzó elemzéseiből a színterek differenciált szemléletének szükséglete emelkedik ki. A deklasszálódó dél-amerikai családi hulladék feldolgozó „vállalkozásokkal” kapcsolatban lásd például Francisco Grajales, Roberto G. Aijello: Social Aspects of Solid Waste Management. The experience in Argentina. (Utolsó letöltés 2013-01-09 <http://siteresources.worldbank.org/INTURBANDEVELOPMENT/Resources/336387-1249073752263/6354451-1249073991564/aiello.pdf>) A jelenség globális léptékű grandiozitását jól jelzi, hogy az alacsony és közepes gazdasági fejlettségű országok városi népességének kb. 2%-a hulladékból „él”, és állítja elő a létfenntartáshoz szükséges bevételt és javakat, ami több tízmilliós nagyságrendű érintettséget jelent. (Lásd Sandra Spies (ed.) Recovering resources, creating opportunities. Eschborn. Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit, 2011. p. 5.)

⁸ W. Joos, V. Carabias, H. Winistoerfer, A. Stuecheli: Social aspects of public waste management in Switzerland. In Waste Management 19 (1999) p. 417-425

BARNAMEZŐ ÉS BIOMASSZA

A nagyon egyértelmű megfogalmazás a világviszonylatban is egyik legszervezettebb hulladékgazdálkodási kultúrával rendelkező Svájc szakértőinek véleménye. A kutatásaikból levont következtetés, mely szerint a hulladékgazdálkodási kultúra a fejlett társadalmak működésének olyan komplex rendszere, amelyben a szociokulturális dimenzió, illetve a technológiai és gazdasági vonatkozások közé egyenlőségelet kell tenni, nyilván további értelmezésre szorul. A probléma megközelítése holisztikus, ami az alkalmazott társadalomtudományi terminológiában arra utal, hogy a hulladékgazdálkodás olyan komplex probléma, amelynek összetett diszciplináris értelmezése elképzelhetetlen olyan megközelítéssel, ahol bármely érintett tudásterület a további érintett szakterületek bármelyikének rovására a kizárólagosság igényével juttatja érvényre szempontjait. Ezek szerint a hulladékgazdálkodás kérdését leegyszerűsítő értelemben környezetvédelmi ügyként vagy gazdasági kérdésként beállító megközelítés a kortárs diskurzusban teljesen elavult látásmódnak tetszik.

A szakirodalmi tapasztalatok ugyanakkor azt a következtetést is megengedik, hogy a svájci gyakorlathoz hasonló, holisztikus szemléletű, tehát az alkalmazott társadalomtudományi ismereteket is integrálni kész hulladékgazdálkodás előfeltétele a magas színvonalú környezetvédelmi törvényi szabályozás. Például Svájcban 2000. január 1-től törvény tiltja a kezeletlen városi hulladék és egyéb gyúlékony anyagok hulladékártólokban történő lerakását. A törvényi indoklás a hosszú távú tervezés és előrelátó gondolkodás érveire épül: eszerint a kezeletlen hulladék bomlásával keletkező gázok, illetve a talajvízbe leszivárgó szennyező anyagok késleltetett környezetromboló hatása miatt szükséges a hulladék semlegesítése. Ugyanakkor a törvényi szabályozás nyilván csak az első lépése annak, hogy a holisztikus szemléletű hulladékkezelési gyakorlat széleskörű társadalmi elfogadottsága és a közösségek aktív részvétele elérhető legyen. A folyamatot Svájcban az elmúlt évtizedben hosszú kutatómunka és összefogott társadalmi kommunikáció alapozta meg. Nézzük meg röviden egy lehetséges modell általános elveinek példajaként a Svájcban alkalmazott eljárás alapelveit!

Social Aspects of Public Waste Management in Switzerland projekt két alappillére egymásra épülő elemzési és helyzetértékelési eljárásból állt. A *Delphi-lekérdezés* illetve a *Társadalmi kompatibilitás-vizsgálat* jól jellemzi a téma komplexitásából következő nehézségeket. A *Delphi* a hulladékgazdálkodásban érintett résztvevőket képviselő kiválasztott szakértői csoport tagjainak megkérdezésére épülő, három egymást követő lépcsőből álló kutatási és elemzési folyamat. Az alkalmazott társadalomtudományok módszertani értelemben is figyelemreméltó kutatási eljárása a megkérdezett

szakértők saját kompetenciáikból következően a hulladékgazdálkodással kapcsolatos kérdések, vélemények és javaslatok fókuszált megfogalmazását tette lehetővé. A kérdőívek, melyeket minden szakértő egyenként megkapott, a hulladékgazdálkodás öt diszciplináris aspektusát egyenrangú témaként kapcsolta össze: társadalom, technológia, ökológia, gazdaság és politika. A szakértőket a következő a hulladékgazdálkodással kapcsolatos szakterületről választották ki: gazdasági szakemberek, társadalomtudósok, tervezők, technológiai szolgáltatók, újrahasznosítással foglalkozó cégek, személtlerakó kezelésében illetékesek, környezetvédelmi szervezetek, az állampolgárokat képviselő szervezetek, érintett állami hivatalok.

A delegált szakértők széles spektrumából látható, hogy a kutatást kivitelező intézet szakemberei a témát interdiszciplináris összefüggéseiben tanulmányozták. Persze első pillantásra a sokféleség az eredmények diffúz jellegére engedhetnek következtetni. Ugyanakkor a kutatás módszertani megalapozása és megvalósítása lehetővé tette az ismeretek koherens rendszerbe szervezését. A szakértők ugyanis nem közvetlenül ütköztették álláspontjukat, hanem az anonim kitöltött kérdőívek kiértékelését követően a kutatást irányító szakemberek által megfogalmazott újabb kérdéseken és az ebben ismertetett szakmai anyagon keresztül szerezhettek tudomást az érintett szakterületeken forgalmazott véleményekről. Mivel a lekérdezés három ciklusban valósult meg, az eredmények meggyőzően tükrözték egyrészt, hogy a hulladékgazdálkodással kapcsolatban a különböző szakmai területeken rendelkezésre álló alapvetően eltérő tapasztalatok, a tendenciákra vonatkozó állásfoglalás és protokoll csak abban az esetben alkothat szerves rendszert, ha a plurális szemléletű kommunikáció és az ehhez társuló szakmai nyitottság ezt alátámasztja. Továbbá, a holisztikus szemlélet az alkalmazás szintjén történő érvényesítése az eltérő terminológia használatából következő félreértés veszélyének kiküszöbölését feltételezi. A *Delphi* lekérdezés-módszer további részleteitől elvonatkoztatva röviden lássuk a társadalmi kompatibilitás kérdését a nevezett projekt eredményeinek függvényében!⁹

A szakértői anyag a nyilvánosság az egységesített hulladékgazdálkodási gyakorlat tervével, az ehhez kapcsolódó technikai és logisztikai megoldásokkal kapcsolatban mutatkozó viszonylag alacsony elfogadási hajlandósága mögött egymást erősítő komplex okok rendszerét tárta fel. Az országon belüli regionális különbségek (kantonális rendszer), az elégtelen átláthatóság, információhiány, a párbeszédre mutatkozó alacsony hajlandóság és az alacsony színvonalú regionális és régióközi koordináció a

⁹ Im. p. 419-421.

fejlesztés előtt tornyosuló általános és konkrét okok halmaza.¹⁰ A kutatás konklúziója, hogy a társadalmi kompatibilitás érdekében fontos, hogy már a tervezés szintjén megvalósuljon az elfogadás ösztönzésére vonatkozó tudatos tervezőmunka és ennek a közvéleményt célzó tudatos kommunikációja.

A svájci példa viszonylag hosszabb bemutatása talán tükrözi azt, hogy a modern társadalmakban a hulladékgazdálkodással kapcsolatos attitűdök kalkulálása egyidejűleg érinti a témában érintett professzionális szereplőket és a lakosságot. A két szféra közötti tervezett együttműködés, illetve az erre vonatkozó készség fejlesztése nélkül a holisztikus szemlélet érvényesítése lehetetlen.

II. Az alkalmazott antropológia, mint a hulladékgazdálkodási kultúra fejlesztésének egyik lehetséges eszköze

Ha a rendelkezésre álló szakirodalom alapján az alkalmazott antropológia érvényesülését tanulmányozzuk a hulladékgazdálkodással foglalkozó kutatások és a beavatkozó szemléletű fejlesztési projektekben, akkor első pillantásra talán meglepő módon, de a példák és elemzések többsége nem a fejlett euro-amerikai gazdasági térséghez tartozó társadalmakra vonatkozóan született. A jelenség okai nyilván rendkívül összetettek.

Egyrészt az antropológia kutatásának tárgyát hagyományosan, a diszciplína a 19. század közepén történt kiválásának pillanatától kezdve a szociokulturális idegenség eminens tárgya, a „másik”, illetve ennek értelmezhetőségére irányuló elméleti és módszertani törekvés határozta meg. Ezek szerint az antropológia tárgya eredetileg a nem európai kultúrák paradigmatis jelenségeit ölelte fel. Igaz, a 20. század első harmadában

¹⁰ A szakértői csoportok közötti gyökeres véleménykülönbség jó példája a hulladékgazdálkodás általános gyakorlatának minősítésére vonatkozó válaszcsoporthoz. Kiderült, hogy míg a kormányzati-politikai illetékes szervek és a hulladék üzletben érdekelt üzletemberek a nyilvánosság elfogadó beállítódását tényként kezelik, addig technológiai szolgáltatók és az újrahaznosítással foglalkozó cégek tapasztalataik alapján alacsony elfogadottságról számoltak be. Az eltérő tapasztalatok alapján megfogalmazott véleménykülönbség nyilván fontos szerepet kell, hogy játsszon a hulladékgazdálkodási kultúra fejlesztését szolgáló stratégia kidolgozásában. Im. p. 421.

végbement diszciplináris fordulat következtében az antropológia a saját társadalom vizsgálata irányába fordult, de a szemléletváltás a szociokulturális differencia iránti érzékenység formájában lényegében a 19. századi tradíció átörökítését jelentette.

Másfelől, a modern kulturális antropológia keretei között kibontakozó alkalmazott antropológia diszciplináris gyakorlatát három egymásból következő a kutatást és a praxist meghatározó logikai lépésként írhatjuk le. Ezek szerint, (1) a szociokulturális szituáció feltárása, és a lokális társadalom működésviszonyaiban tetten érhető anomáliák azonosítása, rögzítése; (2) a helyzet elméletileg és módszertanilag hitelesen megalapozott analízise; (3) a „krízis” menedzselésére szolgáló terv, eljárás kidolgozása és beavatkozó szemléletű alkalmazása.¹¹ Ennek függvényében talán jól érthető, hogy elsősorban miért a hulladékgazdálkodás globális térképének leginkább neuralgikus színterein nyert szerepet az alkalmazott szemléletű antropológia. A következőkben egy olyan kiragadott projekt bemutatására kerül sor, amely az alkalmazott társadalomtudományi szemlélet a hulladékgazdálkodási kultúra fejlesztésében játszott szerepén keresztül megvalósítható közösségfejlesztő funkcióira sikeresen mutat rá. Álláspontunk szerint, bár az alábbi eset a kulturális távolság okán közvetlenül nem adaptálható, a benne megnyilvánuló gyakorlati társadalomtudományi látásmód hasznos eszköz lehet akár a hazai színterek fejlesztése esetében is.

II.1. A közösség és politika: hulladékkezelési stratégiák Kenyában

A szubszaharai övezet országai még afrikai viszonylatban is kirívóan szegény régiók. Ebből némiképp Kenya, elsősorban az Európából érkező a tengerparti övezetbe irányuló turisztikai érdeklődésnek köszönhetően kilóg. Ugyanakkor a kenyai gazdasági növekedés, amely a szomszédos országokhoz képest viszonylag jelentős, az alacsonyszintű társadalmi újraelosztásnak köszönhetően nem járul hozzá a szegénység csökkenéséhez.¹² Sőt, a statisztikai felmérések azt tükrözik, hogy a szegény és a jómódú rétegek számaránya fordított arányossággal változik: a társadalom beszűkülő számú

¹¹ Az alkalmazott antropológia klasszikus értelmezését tárgyaló kiváló monográfiát lásd George M. Foster: *Applied Anthropology*. Boston. *Little, Brown and Company*, 1969.

¹² Lásd például Jane Kabubo-Mariara, Domisiano Mwapu, Godfrey Ndeng'e: *Institutions, Pro-poor Growth and Inequality in Kenya*. In *Conference on Economic Development in Africa. St. Catherine's College, Oxford*. 2012. A kutatási eredményekből kirajzolódó összkép a sztereotípiákat erősíti: a szegénység szigorú korrelációban áll a család a nevelésben betöltött szerepével és vállalt funkcióival, valamint az oktatásban való részvétellel.

gazdasági elitjéhez képest a szegények száma fokozatosan nő. A jelenség az oka annak, hogy hasonlóan más közel azonos társadalmi szerkezetű országokhoz a hulladékgazdálkodás Kenyában családok tízezreinek megélhetési forrását képezi. A jelenség alkalmazott antropológia szemléletű feltárása és elemzése a hulladékgazdálkodás ügyét egészen más dimenzióban teszi értelmezhetővé mint a modern társadalmakban. Míg Európában a hulladékgazdálkodás a fogyasztói társadalom által termelt olyan környezeti kockázat, amelynek kezelése vagy elhanyagolása nélkül a normális társadalmi működés feltételei sérülnek: vízbázis, talaj, levegő. Ehhez képest Kenyában és a hasonló adottságú társadalmakban a hulladéktermelés azon túl, hogy a modern országokhoz hasonlóan környezeti veszélyforrás, ugyanakkor a lokális közösségek nem elhanyagolható csoportjainak a túlélést biztosító egyetlen erőforrása.¹³ A következőkben egy Nairobiban készült alkalmazott antropológiai esettanulmány eredményei függvényében értelmezzük a közösségi alapú hulladékkezelési gyakorlat gazdasági jelentőségét és társadalmi hasznosságát!¹⁴

A hulladékgazdálkodás kérdése Kenyában és a hasonló alacsony jövedelmű társadalmakban, mivel a hulladék ipari semlegesítésére sem technológia, sem infrastruktúra, sem tőke nem áll rendelkezésre, ezért a környezet gyorsuló leromlásának megakadályozása érdekében alternatív megoldások keresésére ösztönöz. A probléma, amit az ENSZ szakosított intézményei már az 1990-es években azonosítottak, hogy a különösen szennyezett városi környezetben a szilárd hulladék és a szerves hulladék differenciálatlan tárolása az újrahasznosítás szemszögéből a lehető legszerencsétlenebb eljárás. Pedig, a hulladékgazdálkodás egyik lehetséges formája, amint ebben a vonatkozó szakértők többsége egyetért, hogy a városi szegények hulladék újrahasznosítása (*the urban poor's re-use of refuse*).¹⁵ A hulladék újrahasznosítás ebben az összefüggésben a hulladékgazdálkodási politika tervezhető eszközeként jelenik meg a szakmai párbeszédben. Egyrészt alkalmas arra, hogy a társadalom peremén tengődő emberek

¹³ A típus előfordulásai vég nélkül sorolhatóak, de talán a világszerte legközismertebb példa Mumbay (Dharawi) esete. Lásd Pratima Panwalker, *Slum-Ökonomie in Dharavi. Stadtbauwelt: Beitrag zur Neuordnung von Stadt und Land*, vol. 48/1998, Berlin. Living and Working in Slums of Mumbai, 2005. Utolsó letöltés 2013-01-04. www.uni-magdeburg.de/isoz/publikationen/download/36.pdf

¹⁴ Kim Peters: Community-Based Waste Management for Environmental Management and Income Generation in Low-Income Areas: A Case Study of Nairobi, Kenya. 1998. Utolsó letöltés 2013-01-04. <http://www.cityfarmer.org/NairobiCompost.html>

¹⁵ Lásd Christine Furedy: Garbage: Exploring the options in Asian cities. In *Environment and Urbanization*, 4(2), 1992. p. 42-61. (idézi Kim Peters 1998)

számára bevételforrást képezzen, másfelől a hulladékfeldolgozás hozzájárul a városi fizikai környezeti állapot javításához. A szilárd hulladék újrahasznosítása vagy a szerves hulladék komposztálása a közösség szemszögéből előnyös tevékenység, mivel a szegény társadalmak a nyugati gyakorlathoz hasonló eljárást a fentiekben sorolt hiányos feltételek miatt képtelenek fenntartani.

Nairobi esetében a hulladék-újrahasznosítás, mint a központosított hulladékgazdálkodás alternatívája, különösen figyelemreméltó összefüggésekben világítja meg a kérdés globális jelentőségét. A helyiek a brit koloniális időkre vonatkozóan még őrzik emlékezetükben azt a képet, ami alapján Nairobít Afrika legtisztább városaként tartották számon. Az elmúlt évtizedekben a város spontán fejlődésének következményeként ez a kép gyökeresen megváltozott. Egyrészt a város még tükrözi a jól megtervezett kertvárosi jelleget, hatalmas zöld felületekkel és jól átlátható utcaszerkezettel. Ellenben az újonnan létesült városrészekbe vidékről beözönlő népesség a település lakosságát több mint kétmillió főre duzzasztotta. A többnyire bádogból épült tákolmányokba meghúzódo lakosok életkörülményei kifejezetten szegényesek. A megnőtt népesség hulladéktermelése exponenciálisan nőtt anélkül, hogy a városi hatóságok eszköz és anyagi képességei érdemben fejlődtek volna. Ennek eredménye, hogy a becslések szerint naponta termelődött kb. 1000 tonna hulladékból, melynek hozzávetőlegesen a fele szerves hulladék, mindösszesen 20 tonna összegyűjtésére került sor. A szemét gyakorlatilag az egész várost elborította.

Az áldatlan helyzet megoldásába a helyi civilszervezetek aktívan kapcsolódtak be. Sikertült olyan szegény családokból álló közösségeket szervezni, akik a városi szerves hulladék komposztálásával piacképes terméket állítottak elő, melynek értékesítésével bevételhez jutottak. A vállalkozás alkalmazott antropológiai akciószemléletű elemzést, szervezőmunkát és megvalósítást követelt. A közösségi alapú hulladékkezelés Nairobiban létrehozott formája ugyanis az osztársadalmi szükségletre vonatkozó komplex rálátást tette szükségessé. Az érintett civil szervezetekben dolgozó szakemberek számára nyilvánvaló volt, hogy az alternatív hulladékfeldolgozás, amely előnyös a város közösség egészének, a várost vezető politikai elitnek és elsősorban a komposztáló „vállalkozásokban” dolgozó nők családjainak, tulajdonképpen progresszív alkalmazkodás egy halmozottan hátrányos helyzethez.

A közösgyalapú hulladékgazdálkodási tevékenység eredményei meghökkentöek: kimutatható, hogy a környezeti terhelés csökkenésével csökkent a malária és más fertözö betegségek esetszáma; a környezet

alapvetően tisztább lett; a komposzt a városi növénytermesztésben hasznosított anyagként az élelmiszerellátás javulását eredményezte.

Természetesen, amint azt a témával foglalkozó egyik kanadai szakértő világossá tette: „A hulladék-újrahasznosítás társadalmi és környezeti értelemben hasznos gyakorlata ellenére mindez negatív következményekkel jár, úgy mint a feldolgozott hulladékot felvásárló vállalkozóknak való kiszolgáltatottság és a rossz egészségügyi és életkörülmények azon városlakó szegények körében, akik a hulladékgyűjtéssel foglalkoznak.”¹⁶

Ugyanakkor, amint az alkalmazott antropológiai szemlélet lényegéből következik, a társadalmi realitás keretei közötti megoldáskeresés a közösség mindennapi működését fenyegető anomáliára, jelen esetben a kollektív hulladékgazdálkodási gyakorlatok kidolgozásával, bár nem kizárólag, vagy teljes mértékben csak pozitív összefüggéseket tükröz, mégis jelentős mértékben és összhatásában progresszív módon változtatott a nairobi környezeti állapotokon.

II.2. Az alkalmazott antropológia mint a hulladékgazdálkodással kapcsolatos társadalmi felelősségvállalás fejlesztésének lehetséges eszköze Közép-Európában

2005 egyik sok vitát kiváltott szinte dokumentarista jellegű játékfilmje Pejó Róbert, Pashamende címmel jegyzett mozija volt. A film a híres-hírhedt kolozsvári szemételepen játszódik és azoknak a családoknak az életét mutatta be, akik a szemétből állították elő a mindennapi túléléshez szükséges javakat. A film forgatását a romániai hatóságok kitüntetett figyelemmel kísérték és nem véletlen, hogy a filmet egy Fót mellett kulisszaként felépített szemételepen kellett befejezni. A Dallasról forgatott alkotás nem előzmények nélküli. 1998-ban Andrei Schwartz, Wasteland címmel egy cigány dinasztiairól készített egész estés dokumentumfilmet és bemutatta, hogy a közösség tagjai az 1960-as évek végétől, hogyan, milyen körülmények között éltek a szeméthegek szomszédságában.¹⁷ A speciális életmód, szokások, környezet az európai szem számára sokkoló látványa az afrikai vagy ázsiai színterekre emlékeztető képek sorozatából áll. A Dallas-kolónia lényegében egy nem hivatalos roma negyed, melynek bezárását a

¹⁶ Lásd Christine Furedy: Garbage: Exploring the options in Asian cities. In *Environment and Urbanization*, 4(2), 1992. p. 42-61. (idézi Kim Peters 1998)

¹⁷ A két film keletkezésével kapcsolatos helyzetleírást lásd Proics Lilla: Szemételepszerű működés. In *Ex Symposion* 2005/54. p. 21-27.

környezetvédők az EU jogi előírásaira hivatkozva folyamatosan követelték az elmúlt évtizedben. A tervek szerint a hatóságoknak 2010-re kellett elérni a telep lezárását, illetve a környezetvédelmi hatóságok követelésére lényegében hermetikus elszigetelését. A telepen élő romák többnyire az elektromos hulladék, vas és alumínium gyűjtéséből szerzett jövedelemből finanszírozták mindennapjaikat. Tevékenységük a veszélyes hulladékok egyfajta szortírozásaként is felfogható, noha az ömlesztett formában tárolt szemét kezelésének ez a módja nyilván teljesen esetleges és hulladékipari szempontból kevésbé hatékony. A telep bezárását és hermetikus szigetelését követelő környezetvédők legfontosabb érve éppen az volt, hogy az esővízzel kimosódó szennyező anyagok a talajban feldúsulnak, és beláthatatlan károkat okoznak a vízbázisban. Ugyanakkor, egy további érvként fogalmazódott meg, hogy a telepen élő romák egészségét veszélyezteti a szeméttel való érintkezés, amit éppen az érdekükben kell korlátozni.

2010-ben, amikor a telep bezárását szorgalmazó hatóságokat a romák gettósításával vádolták meg, azzal kellett szembesülni, hogy a három-négy generációban együtt élő, a 2006-os leírások szerint nyolc téglaházban és mintegy 100 fabarakkban lakó kb. 800 ember életfeltételeinek radikális felszámolása sokak nemtetszését váltotta ki, ugyanis az érintettek kvázi stabil viszonyaihoz képest létfeltételeiket, minden jövőképnélküli teljes bizonytalanság fenyegette.¹⁸ A helyzet úgy alakult, hogy 2010-ben más városrészekből újabb roma családokat költöztettek a telep peremére, így az ott élők lélekszáma megnőtt.

Jól látható folyamat, hogy a külső körülmények hatására a telepen élők sorsa miként vált fokozatosan az elmúlt másfél évtizedben környezeti, egészségügyi, majd szociális kérdésből komplex társadalomtudományi problémává. Jelesül, a politikai rendszerváltást követően a szeméttelen élők ügye a megtúrt státusból fokozatosan lépett át a kényelmetlen, sőt a társadalom többségének szemszögéből kínos ügy státuszába. A jelenség már csak azért is figyelemreméltó, mert a Dallas roma közösségének története és önszerveződése, ami összefonódott a hulladékhasznosítás, és újrahasonosítás témájával rávilágít arra, hogy a modern jogvédelem és a kellő támogatás mellett lehetőség nyílhatna az évtizedes múltra visszatekintő közösség tevékenységének és szerepének újragondolására. A szelektív hulladékfeldolgozásban, válogatásban kellő technológiai és infrastrukturális támogatás mellett, esetleg az érintettek minimális képzésével, a szétválogatott hulladék további feldolgozására kiépített logisztikai és ipari kapacitás

¹⁸ A témával kapcsolatban lásd Rareş Beuran: Gazdag cigányok, szegény romák. *Korunk* 2006/11.

BARNAMEZŐ ÉS BIOMASSZA

kiépítésével a romák tevékenysége legális megélhetési tevékenységként alkalmas módszer a Dallas és az ehhez hasonló telepek felszámolására. A megoldás kulcsát képező szemléletváltás lényege, amely lényegében minden érintett szereplő látásmódjának átállítását feltételezi, a hulladékkal való foglalkozás és az ezzel foglalkozók tevékenységének egyfajta „szakmaisítása” lenne.

Lényegében a nairobi-modell szemléletének kiterjesztett adaptációja a hulladékkezelés, a hulladékgyűjtés, a környezeti állapot általános minőségének javítására alkalmas eszköz. Az alkalmazott antropológia a komplex funkciók mentén szervezhető közösség fejlesztésének szempontjaihoz történő hozzájárulással, a bonyolult szükségletek felmérésével és összehangolásával segítheti a perifériális társadalmi csoportok bevonását a korszerű hulladékgazdálkodásba.¹⁹ A cél a forráshiányos és az illegális hulladéklerakás problémájából következő környezeti károktól sújtott közép-európai országok szemszögéből megfontolandó társadalompolitikai stratégiai elem lehet(ne).

Abstract

The sociocultural aspects of waste treatment are a very contemporary debate of applied social sciences. The first chapter of the paper is an analytical introduction to waste treatment and disposal from applied anthropological viewpoint. Chapter second outlines the recent tendencies of Swiss waste treatment considering the sociocultural considerations. The final chapter is concerned with the waste management in Kenya.

¹⁹ A kérdéssel kapcsolatban általános összefüggéseket tekintve lásd Norman B. Schwartz: Anthropological Views of Community and Community Development. In *Human Organisation* 40. p. 313-322.